SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 3
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

TARJIMA JARAYONIDA SINONIMLARDAN FOYDALANISH

Olimjonova Maftunaxon Omiljon qizi

Namangan davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya
Mazkur maqolada tarjima jarayonida sinonimlardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Sinonimlarning matn mazmuni, uslubiy xususiyati va kommunikativ ta’sirini saqlashdagi ahamiyati yoritiladi. Tarjima jarayonida muqobil so‘zlarni to‘g‘ri tanlash tarjimaning mazmunan aniq, usluban mos va tabiiy bo‘lishini ta’minlovchi muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, sinonimlarni tanlashda kontekst, uslub, matn janri va milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga olish zarurligi tahlil qilinadi. Maqolada tarjimonning leksik birliklarni tanlashdagi ijodiy yondashuvi hamda sinonimik qatorlardan samarali foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar
tarjima, tarjima jarayoni, sinonim, sinonimiya, leksik birlik, ekvivalentlik, kontekst, uslub, tarjimon, badiiy tarjima.

Kirish

Tarjima turli xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi kommunikativ aloqani ta’minlovchi muhim vositalardan biridir. Har qanday tarjima jarayonida tarjimon nafaqat bir tildagi so‘z va grammatik birliklarni boshqa tilga o‘girish, balki asl matnning mazmuni, uslubi, emotsional-ekspressiv xususiyatlari va kommunikativ maqsadini ham saqlab qolishi kerak. Shu sababli tarjima jarayonida leksik birliklarni to‘g‘ri tanlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarjima jarayonida uchraydigan muhim leksik hodisalardan biri sinonimlardan foydalanishdir. Sinonimlar shaklan turlicha, ammo ma’nosi bir-biriga yaqin yoki o‘xshash bo‘lgan so‘z va iboralardir. Biror so‘zning tarjimasida bir nechta muqobil

variant mavjud bo‘lishi mumkin. Bunday holatda tarjimon kontekst, uslub, matn janri va kommunikativ vaziyatni hisobga olgan holda eng maqbul variantni tanlashi lozim.

Sinonimlardan to‘g‘ri foydalanish tarjimaning tabiiyligi va ta’sirchanligini oshiradi. Aksincha, kontekstga mos kelmaydigan sinonimning tanlanishi matn mazmunining o‘zgarishiga yoki uslubiy nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin.

Asosiy qism

Sinonimiya tilning lug‘aviy tarkibidagi muhim hodisalardan biri hisoblanadi. Sinonimlar bir xil tushunchani turli ma’no nozikliklari orqali ifodalashi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi big, large, great, huge so‘zlari ayrim holatlarda “katta” ma’nosini ifodalasa-da, ularning qo‘llanish doirasi va uslubiy xususiyatlari bir xil emas.

Tarjimon ushbu so‘zlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda faqat lug‘atdagi birinchi muqobilni tanlash bilan cheklanmasligi kerak. Ularning matndagi ma’nosini aniqlashi va vaziyatga mos tarjima variantini tanlashi zarur.

Masalan:

He lives in a big house.

Ushbu gapni “U katta uyda yashaydi” tarzida tarjima qilish mumkin. Bu yerda big so‘zi uy hajmining kattaligini bildiradi.

Boshqa bir kontekstda:

It was a great opportunity.

gapidagi great so‘zini “katta imkoniyat” deb tarjima qilish mumkin bo‘lsa-da, kontekstga qarab “ajoyib imkoniyat” varianti ham mos kelishi mumkin. Demak, sinonimik birliklarni tarjima qilishda so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda uning kontekstdagi funksiyasi ham muhimdir.

Sinonimlarning tarjimada uslubiy ahamiyati

Tarjima jarayonida sinonimlardan foydalanish, ayniqsa, badiiy matnlarda katta ahamiyatga ega. Badiiy asarda muallif so‘zlarni tasodifan tanlamaydi. Har bir leksik birlik qahramonning xarakterini, muallif munosabatini, vaziyatning emotsional holatini yoki asarning umumiy uslubini ifodalashi mumkin.

Masalan, ingliz tilidagi look, gaze, stare, glance so‘zlari o‘zbek tilida umumiy tarzda “qaramoq” fe’li bilan ifodalanishi mumkin. Biroq ularning ma’no farqlari mavjud:

- look — qaramoq;
- gaze — tikilib, uzoq qaramoq;
- stare — tikilib qaramoq;
- glance — bir qarab qo‘ymoq.

Shuning uchun:

She glanced at the clock.

gapini “U soatga qaradi” deb tarjima qilish mumkin, biroq “U soatga bir qarab qo‘ydi” varianti asl matndagi harakatning qisqaligini aniqroq ifodalaydi.

He stared at me.

gapida esa “U menga tikilib qaradi” tarjimasi stare fe’lining ma’no xususiyatini yaxshiroq aks ettiradi.

Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, sinonimlarni tarjima qilishda ularning umumiy ma’nosigina emas, balki semantik va uslubiy farqlari ham hisobga olinishi kerak.

Kontekstning sinonim tanlashdagi o‘rni

Sinonim tanlashda kontekst eng muhim omillardan biridir. Bir so‘z turli kontekstlarda turlicha tarjima qilinishi mumkin. Tarjimon so‘zning gapdagi vazifasi, boshqa so‘zlar bilan munosabati va umumiy mazmunini hisobga olishi lozim.

Masalan, ingliz tilidagi strong so‘zi quyidagi birikmalarda turlicha tarjima qilinadi:

strong man — kuchli odam;

strong argument — asosli/ishonarli dalil;

strong coffee — achchiq yoki quyuq qahva;

strong wind — kuchli shamol.

Bu misolda bitta inglizcha so‘z turli kontekstlarda o‘zbek tilida turli leksik birliklar orqali ifodalangan. Shuning uchun tarjimada so‘zma-so‘z yondashuv har doim ham kutilgan natijani bermaydi.

Sinonimlar va tarjimaning tabiiyligi

Tarjimaning sifatini belgilovchi muhim jihatlardan biri uning tabiiyligidir. Ba’zan tarjimon asl matndagi so‘zning shakliy muqobilini tanlaydi, biroq hosil bo‘lgan gap o‘zbek tilida tabiiy eshitilmaydi. Bunday vaziyatda sinonimik variantlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan, ingliz tilidagi:

He made a decision.

gapining so‘zma-so‘z tarjimasi “U qaror qildi” bo‘lishi mumkin. O‘zbek tilida esa “U qaror qabul qildi” shakli tabiiyroq hisoblanadi. Bu holatda tarjimon tilning me’yorlarini hisobga olgan holda tegishli leksik birlikni tanlaydi.

Xuddi shuningdek:

She gave me an answer.

— “U menga javob berdi.”

Bu yerda ingliz tilidagi give fe’li o‘zbek tilida “bermoq” shaklida tarjima qilinadi. Biroq boshqa kontekstlarda ayni fe’l uchun “taqdim etmoq”, “topshirmoq”, “yetkazmoq” kabi boshqa variantlar ham qo‘llanishi mumkin.

Sinonimlardan foydalanishda tarjimonning ijodiy yondashuvi

Tarjimon faoliyati faqat lug‘at birliklarini bir tildan ikkinchi tilga almashtirishdan iborat emas. Tarjimon ikki tilning grammatik, leksik va uslubiy imkoniyatlarini yaxshi bilishi hamda muayyan kontekst uchun eng mos variantni tanlay olishi kerak.

Ayniqsa, badiiy tarjimada tarjimonning ijodiy yondashuvi muhimdir. Chunki badiiy matndagi obrazlilik, emotsionallik, kinoya, metafora va boshqa uslubiy vositalarni aynan saqlab qolish har doim ham mumkin emas. Bunday vaziyatlarda sinonimik almashtirish tarjimaning mazmuniy va uslubiy xususiyatlarini saqlashga yordam beradi.

Masalan, ingliz tilidagi beautiful so‘zi kontekstga qarab “chiroyli”, “go‘zal”, “nafis”, “ko‘rkam”, “ajoyib” kabi variantlar orqali tarjima qilinishi mumkin. Qaysi variantning tanlanishi matnning mazmuni va uslubiga bog‘liq.

She wore a beautiful dress.

— “U chiroyli ko‘ylak kiydi.”

It was a beautiful morning.

— “Tong juda go‘zal edi.”

Bu misollarda bir xil inglizcha birlik turli kontekstlarda o‘zbek tilining turli sinonimik imkoniyatlari yordamida tarjima qilinmoqda.

Tarjimada sinonimlardan noto‘g‘ri foydalanish muammosi

Sinonimlardan foydalanish tarjimon uchun muhim imkoniyat bo‘lsa-da, ularni noto‘g‘ri tanlash ayrim muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Har qanday sinonim boshqa sinonim bilan to‘liq almashtirilavermaydi. Ularning ma’no darajasi, uslubiy bo‘yoqdorligi va qo‘llanish doirasi farq qilishi mumkin.

Masalan, “vafot etdi”, “o‘ldi”, “olamdan o‘tdi” kabi birliklar umumiy jihatdan bir hodisani ifodalasa-da, ularning uslubiy va emotsional xususiyatlari turlicha. “O‘ldi” nisbatan neytral yoki keskin ifoda bo‘lishi mumkin, “vafot etdi” esa rasmiy va hurmat ifodasini bildiradi. “Olamdan o‘tdi” birikmasida esa badiiy va evfemistik xususiyat kuchliroq.

Shu sababli tarjimon matnning janri va kommunikativ maqsadiga qarab sinonim tanlashi kerak.

Tarjimada sinonimik almashtirishning asosiy usullari

Tarjima jarayonida sinonimlardan foydalanishning bir necha ko‘rinishlarini ajratish mumkin.

Birinchidan, **to‘g‘ridan-to‘g‘ri sinonimik almashtirish** amalga oshiriladi. Bunda asl tildagi birlikka ma’nosi eng yaqin bo‘lgan sinonim tanlanadi.

Ikkinchidan, **kontekstual sinonimik almashtirish** qo‘llanadi. Bunda tarjimon lug‘aviy jihatdan to‘liq mos kelmaydigan, ammo ayni kontekstda ma’noni to‘g‘ri ifodalaydigan birlikdan foydalanadi.

Uchinchidan, **uslubiy sinonimik almashtirish** mavjud. Bunda tarjimon asl matnning rasmiy, ilmiy, so‘zlashuv yoki badiiy uslubini saqlash uchun muayyan sinonimni tanlaydi.

To‘rtinchidan, **emotsional-ekspressiv almashtirish** orqali matndagi his-tuyg‘u va ta’sirchanlikni saqlashga harakat qilinadi.

Ushbu usullar tarjimonning matnni chuqur tahlil qilishi va ikki tilning leksik imkoniyatlarini yaxshi bilishini talab qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, sinonimlardan foydalanish tarjima jarayonining muhim leksik-uslubiy vositalaridan biridir. Sinonimlar tarjimon uchun mazmunni aniqroq, uslubiy

jihatdan mosroq va tabiiyroq ifodalash imkonini beradi. Biroq sinonimlarning mavjudligi ularni istalgan holatda bir-biri bilan almashtirish mumkinligini anglatmaydi.

Tarjimon sinonim tanlashda kontekst, matn janri, uslub, kommunikativ maqsad, emotsional-ekspressiv xususiyatlar va milliy-madaniy omillarni hisobga olishi zarur. Ayniqsa, badiiy tarjimada sinonimlardan mahorat bilan foydalanish asarning mazmuni va estetik ta’sirini boshqa tilda qayta yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, tarjima jarayonida sinonimlardan samarali foydalanish tarjimonning lingvistik bilimlari bilan bir qatorda uning matnni tahlil qilish va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatiga ham bog‘liq. To‘g‘ri tanlangan sinonimik birlik tarjimaning mazmuniy aniqligi, uslubiy mosligi va tabiiyligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London: Routledge, 2018.

2. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. — London: Oxford University Press, 1965.

3. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. — Leiden: Brill, 2003.

4. Newmark P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988.

5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.

6. Ҳожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўқитувчи, 1974.